

MODES IETEKME 18. GADSIMTA OTRĀS PUSES UN 19. GADSIMTA SĀKUMA VIDZEMES SIEVIEŠU TRADICIONĀLAJĀ APĢĒRBĀ: KRĀSU ASPEKTS

Anete Karlsonē*

LU Latvijas vēstures institūts

Raksts sniedz ieskatu 18. gadsimta Vidzemes sieviešu tradicionālā apģērba vēstures pētniecībā, pievēršot uzmanību augšslāņu modē aktuālo krāsu izmantojumam arī zemnieku apģērbā. Analizējot 18. gadsimta beigu zemnieku apģērba zīmējumus, kā arī 18.–20. gadsimta rakstītos avotus, mēģināts skaidrot melnu, vienkrāsainu sieviešu svārku jeb brunču un dzeltenu priekšautu valkāšanas tradīciju Vidzemē, tās izplatības hronoloģisko un teritoriālo ietvaru, kā arī šo krāsu iegūšanas tehnoloģiju un saikni ar modes ietekmēm. Veiktie pētījumi apliecina, ka laikā no 18. gadsimta 60. gadiem līdz 19. gadsimta 20. gadu beigām plašā Vidzemes apvidū pie goda tērpā likti dzelteni priekšauti. Tie valkāti kopā ar melniem, vienkrāsainiem brunčiem, kuru teritoriālā un hronoloģiskā izplatība bijusi plašāka nekā minētajiem priekšautiem. Pētāmajā laika periodā Vidzemes zemnieku apģērbā augstāko aprindu modes ietekme izpaudās kā noteiktu krāsu izmantojums, kas nenoliedz arī citu laikmetīgās modes iezīmju pastāvēšanu. Dzeltenā un melnā krāsa saistāma ar atšķirīgiem modes stilu strāvojumiem, no kuriem zemnieciskajā vidē tika pārņemtas atsevišķas to vizuālās izpausmes. Krāsošanas eksperimenti pierādīja augstu ticamības pakāpi rakstītajos avotos minētajām ziņām par konkrētiem 18. gadsimtā lietotajiem krāsaugiem un no tiem iegūstamajiem krāsu toņiem. Vienkrāsainie melnie Vidzemes sieviešu svārki un dzeltenie priekšauti ir uzskatāmi par atbilstošiem minētā laika perioda tradicionālajam zemnieku goda tērpam, lai arī šie priekšmeti līdz mūsdienām nav saglabājušies.

Atslēgas vārdi: apģērba vēsture, tradicionālais apģērbs, Vidzeme, J. K. Broce, dabas krāsvielas, 18. gadsimta mode.

---

* Autores e-pasts: anete.karlsonē@gmail.com

Ievads

Apģērba vēsture ir pētniecības joma, kas sniedz ļoti daudzveidīgu ziņu klāstu, lai arī pirmajā mirklī varētu šķist, ka tā ir tematiski, teritoriāli vai kā citādi ierobežota. Tā kā apģērbs gan indivīda, gan sabiedrības dzīvē kopumā veic daudz un dažādas funkcijas, šīs jomas izziņāšana ļauj ne tikai izprast pagātnes procesus sociālajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē, bet sniedz faktu materiālu, kas izmantojams arī mūsdienu identitātes veidošanā. Lielāka uzmanība parasti tiek veltīta tradicionālā apģērba pētniecībai, jo tas vairāk saistīts ar vietējā kultūrā un dzīvesveidā sakņotiem ģērbšanās nosacījumiem.

Pieaugot sabiedrības un indivīdu interesei par latviešu tautastērpu kā nacionālo simbolu, ir nepieciešams padziļināt zināšanas par tradicionālo apģērpu, kas šeit valkāts iepriekšējos gadsimtos. Tomēr arī mode kā sabiedrības augšslāņu vidē veidojušos ideju un māksliniecisko kritēriju kopums guva atspulgu tradicionālajā apģērbā. Dažādos laika periodos šī procesa intensitāte bija atšķirīga. Modei kā sabiedrības norišu kopumam ir daudz un dažādas definīcijas. Viena no tām ir: "Noteiktas gaumes, noteiktu paradumu, ieskatu kopums noteiktā laikposmā (kādā sadzīves, kultūras jomā, parasti apģērba, frizūras izvēlē, kosmētisko līdzekļu izmantojumā)." (<https://tezaurs.lv/mode>)

Modes kā kosmopolītiskas parādības ietekme ir apliecinājums kopējai informācijas plūsmai, kura izplatījās pāri valstu un sabiedrības slāņu robežām. Pastāv vairākas teorijas par modes izplatības veidiem. Viena no tām, kuru jau 1899. gadā aprakstījis Teodors Veblēns (*Theodore Veblen*, 1857–1929), skaidro modes ideju rašanos sabiedrības augstākajā kārtā un tad to izplatību uz zemāk esošajām (Steel, 2005: II, 21). Sabiedrības augšslāņu vidē pastāvošo mākslas un modes stilu ietekmes līdz sabiedrības zemākajiem slāņiem parasti nonāca 120–150 gadu ilgā periodā. Tomēr 19. gadsimta gaitā šī laika nobīde aizvien vairāk samazinājās (Karlsone 2000, 34–40).

Reizē ar industriālo revolūciju un masveida ražošanas strauju attīstību arī modes ietekme pakāpeniski pārņēma visus sabiedrības slāņus (Steel, 2005: I, 425). Runājot par Latvijas teritoriju, līdz šim ir pieņemts uzskatīt, ka modes strāvājumi vietējo iedzīvotāju tradicionālajā apģērbā vairāk izpaudās, sākot ar 19. gadsimta otro trešdaļu (Jansone 2021: 8). Tomēr atsevišķas modes un stilu iezīmes saskatāmas arī 18. gadsimta latviešu apģērbā.

Šī raksta uzdevums ir sniegt jaunu informāciju par sieviešu tradicionālo apģērpu Vidzemē 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pirmajā ceturksnī, analizējot liecības par līdz šim mazāk zināmām apģērba daļām: dzelteniem priekšautiem un melni krāsotiem sieviešu svārkkiem jeb brunčiem, skatot to krāsas dažādu periodu modes kontekstā. Ar praktisku eksperimentu palīdzību pārbaudīta 18. gadsimta rakstītajos avotos atrodamā informācija par minēto apģērba gabalu krāsošanā lietotajām krāsvielām un no tām iegūstamajiem krāsu toņiem.

Pētījuma avoti

Par apģērba vēsturi Latvijā 18. gadsimtā ir zināms visai maz. Tā kā muzejos no šī perioda ir nonākuši tikai atsevišķi tradicionālā apģērba gabali (kuru datējums parasti noteikts visai aptuveni), pētniecībā tiek izmantoti galvenokārt apraksti un zīmējumi, kas diemžēl sniedz tikai fragmentāras, mozaikveida liecības par latviešu zemnieku vēsturiskā apģērba attīstību. Plašākais vizuālais un rakstītais materiāls par Vidzemi 18./19. gadsimta mijā ir atrodams Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*, 1742–1823) zīmējumu un aprakstu krājumā "Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente.", kas glabājas LU Akadēmiskajā bibliotēkā. Tas pieejams arī elektroniski (LU Akadēmiskā bibliotēka: <https://www.acadlib.lu.lv/broce/>). Vēsturiskā kolekcijas daļa, kas attiecas uz Latvijas teritoriju, kopā ar zinātniskiem komentāriem laikā no 1992. līdz 2007. gadam

tika publicēta četros sējumos (Broce 1992–2007). J. K. Broces zīmējumi un to apraksti ir viens no galvenajiem ziņu avotiem raksta pamatā esošajam pētījumam. Tomēr tas, ka zīmējumos redzami zemnieku apgērbi ne vienmēr atbilst muzeju kolekcijās nonākušajiem priekšmetiem, rosina pievērsties arī citos avotos atrodamajām ziņām. Tās ļauj izvērtēt J. K. Broces sniegto ziņu ticamību no avotu kritikas viedokļa. Raksta hronoloģisko un teritoriālo ietvaru noteicis pētījuma objekts: dzeltenie priekšauti un melnie vienkāršainie sieviešu svārki, to fiksējuma laiks un vieta.

Pētījumā izmantotie rakstītie avoti līdztekus J. K. Broces zīmējumu aprakstiem ir arī 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta preses izdevumi gan latviešu, gan vācu valodā. Tā kā Latvijas teritorijā vācu valodā tie sāka iznākt agrāk nekā latviešu valodā, Rīgas vācu presē atrodama vērtīga informācija par 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā Krievijas impērijas Baltijas guberņās ievestajām precēm un tirgotāju aktivitātēm Rīgā. Šajā rakstā izmantoti izdevumi "Rigische Anzeigen", "Rigasche Stadtblätter" u. c. Neliela, bet būtiska informācija iegūstama no vecākā latviešu valodā izdotā periodiskā izdevuma "Latviešu Ārste" 1769. gada numura. Vēlāk, 19. gadsimta beigās, latviešu preses izdevumos tika ievietoti dažādi etnogrāfiski apraksti, tai skaitā par apgērbi, par krāsošanu ar augu krāsvielām u. tml.

20. gadsimtā tapusi rakstīto avotu kopa ir Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) krājumā esošie Pieminekļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju materiāli. Tās ir gan anketu veida etnogrāfisko objektu apraksta lapas, gan brīvā formā pierakstīta informācija. Šajā rakstā galvenokārt izmantotas ziņas par krāsošanu ar augu krāsvielām, kas atrodamas sadaļā "Krāsošana, mazgāšana, balināšana" (LNVM ZAE 47. mape) un "Sieviešu tautastērps" (turpat, 35. mape).

Papildus šiem materiāliem pētniecībā izmantoti arī praktiskie eksperimenti, mēģinot rekonstruēt rakstītajos avotos minētās ar dabas krāsvielām iegūstamās apgērba krāsas.

Līdzšinējie priekšstati par zemnieku apgērbi Latvijā 18. gadsimta beigās

Pētījumi par apgērba vēsturi Latvijā, kas bija balstīti uz rakstītajām un attēlu liecībām, aizsākās 20. gadsimta 30. gados (Straubergs 1930, Brastiņš 1931, 97–101, Spekke 1934, 1935, Karnups 1936). Tajos galvenā uzmanība vērsta uz Latvijas vietējo iedzīvotāju (it īpaši zemnieku) apgērbi. Senajos apgērba zīmējumos un tā aprakstos pētnieki mēģināja atpazīt liecības, kas sasauktos ar muzeju krājumā esošiem vēlāku gadsimtu apgērba gabaliem. Tas secīgi noveda pie izteikumiem par latviešu apgērba konservatīvismu (Straubergs 1930, 334, 353, Brastiņš 1931, 87, 98, Karnups 1936, 151). Tā pamatojums tika meklēts arī iepriekšējo gadsimtu apgērba aprakstos, piemēram, Kristiāna Kelha (*Christian Kelch*, 1657–1710) (Brastiņš 1931, 100), Johana Georga Kola (*Johann Georg Kohl*, 1808–1878) u. c. tekstos (Straubergs 1930, 353). Tolaik, rakstot un runājot gan par arheoloģisko, gan etnogrāfisko materiālu, latviešu sabiedrībai bija aktuāli uzsvērt pārmantotās tradīcijas, vietējās kultūras sakņu dziļumu, lai pamatotu nacionālās kultūras esamību un akcentētu tās spēku un bagātību. No citām zemēm nākušū ietekmju atzišana tika uzskatīta par nevēlamu, tās mēģināja ignorēt vai vismaz neakcentēt. "Tīrās" nacionālās kultūras konstruēšanā ideja par latviešu apgērba konservatīvismu bija ļoti iederīga. Lai arī nav noliedzams, ka zemnieciskajā kultūrā dažādu apstākļu ietekmē tiešām ilgstošāk saglabājās dažas senāku gadsimtu iezīmes, tomēr tas nenozīmē, ka tā bija sastingusi un nemainīga.

20. gadsimta 30. gadu autoru publikācijās 18. gadsimta apgērbam Vidzemē nav veltīti detalizēti pētījumi. Ernests Brastiņš tikai īsi pieminējis tolaik dominējošo pelēko apgērba krāsu (Brastiņš 1930, 100). Savukārt Ādolfs Karnups 1936. gadā publicētajā plašajā latviešu zemnieku apgērba vēstures aprakstā 18. gadsimtu Vidzemē ir pieminējis, galvenokārt atstāstot J. K. Broces materiālos atrodamās

ziņas, tās sīkāk neanalizējot (Karnups 1936, 141–51).

Pēc Otrā pasaules kara ievērojamākā tradicionālā apģērba pētniece bija etnogrāfe Mirdza Slava. Viņas galvenā interese bija 19. gadsimta tradicionālie tērpi, to izplatības teritorija un komplektācija, lai šī informācija būtu lietojama par pamatu tautastērpa izveidei pašdarbības kolektīviem (Slava 1962, 1963, 1966). Ziņas par apģērbu Vidzemē 18. gadsimta beigās viņas publikācijās atrodamas visai reti un arī tad tikai atsaucoties uz J. K. Broces savāktajiem materiāliem.

Mūsdienās Latvijas apģērba vēstures pētniecībā iezīmējas jauna pieeja: hronoloģiski atšķirīgu kultūrslāņu izdalīšana apģērba kopējā attīstības gaitā (Jansone 2014, 2016, 2017, 2021, Karlsonē 2006, 2014, Pigozne 2018). Ievas Pigoznes grāmatā (Pigozne 2018) apģērba attīstība raksturota secīgu vēstures posmu ietvaros. Attiecībā uz 18. gadsimta apģērbu, līdzīgi kā viņas priekšgājēju darbos, galvenais ziņu avots, līdzās citu laikabiedru (Augusta Vilhelma Hupeļa (*August Wilhelm Hupel*, 1737–1819) u. c.) atstātajām liecībām, ir J. K. Broces zīmējumi un apraksti (Pigozne 2018: 32–43). I. Pigozne atšķirībā no citiem latviešu apģērba pētniekiem uzmanību pievēršusi arī augšslāņu ģērbšanās paradumu nonākšanai vienkāršās tautas apģērbā (ar laika distanci) dažādos laika periodos, ne tikai 19. gadsimtā.

Aijas Jansones veidotajos ieteikumos tautastērpa valkātājiem 18. gadsimta apģērbs pieminēts tikai garāmejot (Jansone 2021, 6). Nedaudz vairāk uzmanības veltīts 19. gadsimta pirmajai pusei, uzsverot vienkrāsaina auduma apģērba gabalu lietojumu sieviešu apģērbā (Jansone 2021, 12–14). Dominējošās krāsas ir minētas baltā un pelēkā. Atsaucoties uz skandināvu autoriem, kā arī uz tā saucamiem “greznības ierobežojumiem”, A. Jansone uzskata, ka modes ietekme 18. gadsimta zemnieku apģērbā vēl nav konstatējama. Toties attiecībā uz turpmāko laika periodu A. Jansone norāda, ka 19. gadsimtā, sākot ar ampīru un bīdermeieru, zemnieku apģērbā izpaudās vairāku secīgu mākslas un modes stilu iezīmes (Jansone 2021, 6, 8).

Tāpat no līdzšinējām publikācijām redzams, ka 18. gadsimtā Vidzemes sieviešu apģērbs ir gandrīz nepētīts. Būtiskākais, kas ir zināms, ka tajā dominēja vienkrāsaini audumi dabiskos aitu vilnas toņos.

Dzeltenie priekšauti

Vispirms pievērsīsimies priekšmetiem, kuriem līdz šim apģērba pētnieki nav veltījuši īpašu uzmanību: dzelteniem priekšautiem. Tie līdzšinējās publikācijās nav komentēti, lai arī dažkārt tikuši pieminēti (Pigozne 2018, 39). Tomēr J. K. Broce dzeltenus priekšautus ir zīmējis un sniedzis rakstiskas ziņas par tiem dažādās Vidzemes vietās.

Hronoloģiski senākās liecības par dzeltenas krāsas priekšauta lietojumu redzamas kāzu skatā no Dzērbenes muižas, kuru 1792. gadā zīmējis tā laika Dzērbenes mācītāja dēls, vācbaltu mākslinieks Karls Gothards Grass (*Carl Gotthard Graß*, 1767–1814). Zīmējuma aprakstā, ko devis J. K. Broce, gan nav minēts, kādā krāsā ir priekšauts, bet tas saskatāms zīmējumā (1. att.). Aprakstā lasāms, ka “Līgavai ir kamzolis un brunči, labāki nekā parasti, **katūna priekšauts** [šeit un turpmāk izcēlums mans – A. K.] un pleciem apmesta pelēka, ar dažādas krāsas lentēm caurvilkta seģene, un lenšu skaits zināmā mērā rāda viņas turību” (Broce 2007, 155–156). Šī priekšauta krāsa nav ļoti koša, bet izskatās, ka tas ir vai nu no rakstaini austa, vai, ticamāk, no apdrukāta auduma.

Viens no drukāto kokvilnas audumu nonākšanas ceļiem Eiropā jau 16. un 17. gadsimtā bija caur Lielbritāniju no Indijas kā luksusa priekšmetu eksports (Phipps 2013, 132, Nieto-Galan 2001, 50, Berg 2002, 10). Tomēr 18. gadsimta gaitā tos sāka atdarināt arī uz vietas. Sākotnēji tie bija amatnieku darbnīcu darinājumi, kuri imitēja no Indijas ievestos audumus, bet, attīstoties manufaktūru ražošanai, kokvilnas audumu apdruka kļuva par patstāvīgu ražošanas nozari daudzviet Eiropā (Lielbritānijā, Francijā, Šveicē, Dānijā, Vācijā u. c.). Uz 18. gadsimta beigām, attīstoties dažādām

1. att. K. G. Grasa zīmējums "Latviešu laulības Dzērbenes draudzē mācītāja dzīvojamajā istabā 1792. gadā". J. K. Broces krājumā (BM05061A)

auduma apdrukas tehnoloģijām, drukāto kokvilnas audumu apjomi ievērojami pieauga (Nieto-Galan 2001, 50–57). Ražošanas mehānizācijas rezultātā tie kļuva pieejami vidusšķirai un arī zemākajiem slāņiem. It sevišķi drukāto audumu ražošanas apjomi pieauga 19. gadsimta gaitā. Tomēr 18. gadsimta Vidzemē tie vēl nebija ieguvuši plašu lietojumu ikdienā. Apdrukāta kokvilnas auduma priekšauts varēja būt greznuma priekšmets, kas liecināja par tā īpašnieces turību. Dzērbenes kāzu skata zīmējumā uz līgavas turību norāda arī citas aprakstā minētās apģērba detaļas.

Izteikti dzeltenus jeb oranži dzeltenus priekšautus var redzēt zīmējumā, kas varētu būt tapis ap 1794. gadu: "Apģērbs Gaujienas un Trapenes muižās" (2. att.). Šo priekšautu krāsa pieminēta arī zīmējuma aprakstā: "Sievietes ikdienā nēsā melnus svārkus, **oranžas krāsas priekšautu** un gaišpelēku ņieburu ar garām stērbelēm, kuru vīles un malas bieži izšūtas ar krāsainām auklām vai krāsainiem vilnas dzīpariem." (Broce 2007, 313) Dzeltenie priekšauti redzami trim no kopumā attēlotajām piecām sieviešu figūrām (viena ir attēlota ar muguru

2. att. J. K. Broces zīmējums "Apģērbs Gaujienas un Trapenes muižās ap 1794. gadu" (BM06005A)

pret skatītāju, bet vēl vienas augumu aizsedz citas figūras). Līdzīgi priekšauti attēloti arī Rūjienas apkārtnes zemniecēm (3. att.). Šī zīmējuma aprakstā J. K. Broce norādījis ne tikai priekšautu krāsu, bet arī krāsvielu, ar ko tā tiek iegūta: "Brunčus viņas krāso ar bērzu

un alkšņu mizu un vitriolu melnus un priekšautus ar orleānu **apelsīnu krāsā**, taču viņas valkā arī citādus” (Broce 2002, 436–437). Tas, ka līdztekus dzeltenajiem priekšautiem valkāti arī balti, redzams arī zīmējumā. Baltie priekšauti valkāti kopā ar pelēkiem vai zilganiem brunčiem, kamēr dzeltenie jeb, kā norāda J. K. Broce, “apelsīnu krāsas”, priekšauti ir sieti virs melniem brunčiem. Lai arī zīmējumu autors min oranžu un apelsīnu krāsu, zīmējumos redzamie toņi vairāk līdzinās zelta dzeltenam. (Šī jautājuma detalizētāka iztirzāšana jau būtu cita pētījuma tēma, kurā tiktu analizēti vēsturiskie krāsu nosaukumi.) Pavisam nelielā sievietes figūras zīmējumā, kas redzams priekšplānā Jeru muižas skatam 1800. gadā, arī var saskatīt oranži dzeltenu priekšautu (4. att.). Šeit mākslinieks galveno uzmanību veltījis ainavai un attēlotās figūras apģērba nav komentējis.

J. K. Broces zīmējumu aprakstos dzelteni priekšauti pieminēti arī tad, ja konkrētajā gadījumā tie nav redzami. Tāds ir “Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā” ar sieviešu figūru grupu zīmējuma labajā malā (5. att.). Cita starpā tur lasāms: “Šejienes zemnieku sievas pašas gatavo labu melno krāsu savai rupjajai vadmalai; tās izgatavošanai viņas ņem vitriolu un melnalkšņu mizas un lapas; viņām jālasa arī zaļganā sūna, kas aug uz lieliem akmeņiem, lai ar to nokrāsotu **priekšautu audeklu** un vamžus **dzeltenus**. Sūnu vietā dažas ņem bērza lapas.” (Broce 2007, 158–159)

No šiem J. K. Broces zīmējumiem un to aprakstiem var uzzināt, ka 18. gadsimta beigās dažādās Vidzemes vietās latviešu zemnieces līdzās citu krāsu priekšautiem valkājušas arī diezgan intensīvas krāsas dzeltenus priekšautus. Lai arī šis fakts līdz šim nav minēts citu apģērba pētnieku publikācijās, tā ticamību apstiprina ziņas, kas atrodamas 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma preses izdevumos. Pirmajā latviešu valodā iespēstajā preses izdevumā “Latviešu Ārste” 1769. gadā aprakstā par alkšņa (*Alnus* sp.) kā ārstniecības auga izmantojumu minēts arī tā derīgums krāsošanai: “..laikam var tās alkšņu lapas un mizu

3. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma “Rūjienas apkārtnes zemnieku apģērbs” (BM08008A)

4. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma “Skats pie Jeru muižas 1800. gadā” (BM08202A)

5. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma "Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā" (BM07066A)

6. att. Fragmenti no J. K. Broces zīmējuma "Zemnieki Bīriņu un Straupes apkārtnē" (BM03091A):
a. Zemnieki Bīriņu (Krimuldas draudze) apkārtnē.
b. Zemnieku jaunava no Straupes

salasīt un pie rokas turēt. Bez tā kā dišleri [galdnieki – A. K.] to mizu pēc jaukas skaistas beices [krāsas – A. K.] brūķē. Bez tā kā **mūsu cēsniecenes to plaš iecienī pēc rustes jeb zeltenas perves** [krāsas – A. K.], **ar ko bābas un meitas un zeltenītes savus priekšautus norustē, tas ir: zeltenus pervē.**" ([Vilde] 1769, 72) No šī nelielā citāta var uzzināt, ka dzeltenu priekšautu valkāšana bijusi visai parasta parādība Cēsu apkārtnē jau apmēram 25 gadus pirms J. K. Broces zīmējumu tapšanas laika, turklāt tos lietojušas dažāda vecuma sievietes.

Latviešu presē atrodamas vēl arī citas liecības par dzeltenu priekšautu pastāvēšanu, kuras attiecas jau uz 19. gadsimtu. Tā, piemēram, 1824. gadā publicētā zagtu mantu sarakstā, kas izziņots Cēsu apriņķa Brentu muižas draudzes tiesā (Cēsu apriņķa Ērģemes draudzes Brentu (Kokenberg) muiža), citu lietu starpā minēts arī "1 **dzeltens linu priekšauts**" (Vidzemes Latviešu Avīzes 1824). Šis ieraksts liecina, ka dzelteno priekšautu lietojuma laiks attiecināms ne tikai uz 18. gadsimta pēdējo trešdaļu, bet tas turpinājies arī vēl 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs.

Ka dzelteno priekšautu lietojums nav bijis tikai atsevišķs gadījums, bet ilgāku laiku

pastāvoša gērbšanās tradīcija, liecina tas, ka vidzemnieku atmiņā tie bija saglabājušies līdz pat 19. gadsimta beigām. Arī par to var uzzināt no latviešu preses. Tolaik, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rosināti un atbilstoši pieaugošajai sabiedrības interesei par savu senatni, tai skaitā par iepriekšējo paaudžu valkāto tradicionālo apģērbu, dažādos laikrakstos tika publicēti lasītāju iesūtīti senā apģērba apraksti. 1890. gadā laikrakstā "Mājas Viesis" lasāmas ziņas par apģērbu Alojā un Mazsalacā. Cita starpā tur teikts: "Virs lindrakiem turēja vasarā baltu **priekšautu, dažos apgabalos arī dzeltenu.**" (Rogulis 1890) Šis teikums, līdzīgi kā J. K. Broces zīmējumi, liecina, ka tolaik lietoti gan balti, gan dzelteni priekšauti. Turklāt, kā norāda analizētie vēstures avoti, dzelteni priekšauti valkāti diezgan plašā Vidzemes apgabalā (9. att.).

Zīmējumos redzams, ka priekšauti ir bijuši gari – gandrīz līdz brunču apakšmalai. Tie bijuši no taisna auduma gabala, kas pie jostasvietas, iespējams, sakrokots, jo tie brīvi atrodas virs brunčiem, tos nepiespiežot (1.–3. att.). Priekšauti bija diezgan plati, jo tie apņēmu augumu apmēram līdz sānu līnijai (1.–4. att.) un nedaudz redzami arī no

mugurpuses (3. att.). Mēģinot atdarināt šādas proporcijas priekšautu, tā izmēriem atbilst apmēram 85 cm līdz 1 m plats un 85 cm garš auduma gabals. Vidzemē zemnieku stelles parasti bija 110–150 cm platas (Alsupe 1961, 106), kas nozīmē, ka tajās varēja izaust priekšauta platumam nepieciešama izmēra audumu. No zīmējumiem nav nosakāma priekšautu darināšanas tehnika, bet redzams, ka tie ir bijuši vienkāršaini (izņēmums ir kokvilnas priekšauts Dzērbenes kāzu skatā). Tie varēja būt austi vienkārtņi vai, salīdzinot ar priekšautiem no 19. gadsimta Vidzemes etnogrāfiskā materiāla, arī triniņi vai vienkārtņi apvienojumā ar no triniņa atvasinātiem sējumiem (četrus nīšu atlasi u. tml.). Spriežot pēc zīmējumiem, dzelteno priekšautu izmēri ir bijuši tādi paši kā pārējiem tajā laikā lietotajiem citu krāsu priekšautiem. Tātad to būtiskākā atšķirība ir tieši krāsa.

Orleāns

J. K. Broces atstātās liecībās par apģērbu 18. gadsimta beigās uzmanību piesaista ne tikai līdz šim citās publikācijās nekommentētā priekšautu krāsa, bet arī krāsviela, kas minēta tās iegūšanai: orleāns. J. K. Broces doto tekstu vācu valodā: “die Röcke färben sie mit Birken-Erlenrinde und Vitriol schwarz, und die Schürzen mit Orlean orangefarben” (Broce 2002, 436) 20. gadsimta 30. gados Ādolfs Karnups tulkojis no mūsdienu versijas nedaudz atšķirīgi: “Brunčus viņas krāso melnus ar bērzu un alkšņu mizām un vitriolu, un priekšautus Orleānas oranžkrāsā” (Karnups 1936, 147). Šeit vārds “Orleāns” var tikt saprasts kā vietvārds (Orleāna – pilsēta Francijā). Tomēr A. Karnups nav pievērsis papildu uzmanību šī citāta saturam un nav to komentējis. Precizējot vārda *Orlean* tulkojumu, 18. gadsimta Rīgas vācu presē izdevās atrast apstiprinājumu tam, ka tolaik

tas lietots krāsvielas, nevis vietvārda nozīmē. Vārds *Orlean* atrodams, sākot no 1785. līdz 1846. gadam tirgotāju sludinājumos kopā ar citām tekstiliju krāsošanai paredzētām vielām (vāciski *Farben*). Vārds “Farben” kā konkrētas grupas vielas apzīmējums šai laikā lietots tikai attiecībā uz tekstiliju krāsošanai izmantotām vielām. Ja sākotnēji orleāns tika precizēts kā krāsviela (*Farben*), tad 19. gadsimta otrajā pusē tas atrodams jau kopā ar ārzemju garšvielām, kas norāda uz tā lietojumu kulinārijā.

Mūsdienās orleāns (vācu val. *Orlean*) pazīstams kā annato (angļu val. *annatto*) (*Bixa orellana* L.) koka sēklas, kuras lieto kā stīgu instrumentu krāsvielu (piemēram, *Canadian Music Trade*). Tomēr daudz plašāk to izmanto kā pārtikas krāsvielu (E 160b) un garšvielu (Böhmer 2002, 262). Tomēr arī šodien dažkārt tas tiek izmantots tekstiliju krāsošanai, par ko liecina daži internetā atrodami krāsotāju emuāru ieraksti (piem., Frankel 2015, 03.10).

No 19. gadsimta 30. un 40. gadu Krievijas impērijas importa preču ievadmuītu sarakstiem redzams, ka orleāns bija vidējas dārdzības produkts. Tā ievadmuīta bija uz pusi mazāka nekā ļoti plaši lietotajam indigo¹, ko izmantoja tumši zilās krāsas iegūšanai. Salīdzinoši daudz dārgāks bija košenils², ko izmantoja koši sarkanas vai rozā krāsas iegūšanai. Toties rubijas (*Rubia tinctorum* L.), kas arī deva sarkano krāsu, bija uz pusi lētāka nekā orleāns. Tā, piemēram, 1831. gadā par vienu pudu³ orleāna bija jāmaksā ievadmuīta 1 rubļa apjomā, par indigo – 2 rubļi, par košenilu – 10 rubļi, bet par rubijām tikai 50 kapeikas (Rigasche Zeitung 1831, Nr. 144).

No 19. gadsimta sākuma importa preču sarakstiem arī uzzināms, kādos apjomos orleāns tika ievests: 1809. gadā tika ievestas 14 189 ½ mārciņas orleāna, 4642 mārciņas košenila un 50 630 ¾ mārciņas indigo (Rigasche Stadtblätter 1810, Nr. 9). Toties pēc diviem gadiem, 1811. gadā, ievestā orleāna daudzums

¹ Krāsvielas ekstrakts, ko iegūst no indigo pigmentu saturoša auga indigoferas *Indigofera tinctorum* L.

² Košenila bruņutis *Dactylopius coccus* Costa.

³ 1 puds = 40 mārciņas, kas atbilst aptuveni 16,38 kg.

bija jau gandrīz dubultoies: tika ievestas 29 403 mārciņas šīs krāsvielas. Salīdzinoši tajā gadā ieveda arī 57 596 ½ mārciņas indigo un 5666 ½ mārciņas kurkuma, kurš arī minēts ar paskaidrojošo vārdu *Farben* – krāsa. (Rigasche Stadtblätter 1812, Nr. 4)

Presē atrodamās ziņas liecina, ka J. K. Broces zīmējumu tapšanas laikā orleāns bija vācu aprindās labi pazīstama tekstiliju krāsviela, kuru pazina arī pats zīmējumu autors. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka tieši šo krāsvielu lietoja arī Vidzemes zemnieki. Tomēr arī noliegt šādu iespēju nevar.

Melnie brunči

Tā kā dzeltenie priekšauti lietoti kopā ar vienkrāsainiem melniem brunčiem, turpmāk pievērsīsimies to attēlojumam J. K. Broces zīmējumos un aprakstos, kā arī citos avotos atrodamajām papildu ziņām par tiem. Hronoloģiski senākais zīmējums, kurā gandrīz visām sievietēm redzami melni (vienai, iespējams, zilganmelni) brunči, ir Dzērbenes mācītāja muižas istabā notiekošu zemnieku kāzu skats (1. att.). Zīmējuma aprakstā brunču krāsa netiek komentēta, bet tikai attiecībā uz centrālo zīmējuma figūru tiek norādīts: “Līgavai ir kamzolis un **brunči, labāki nekā parasti**” (Broce 2007, 155–156). Tā kā tās ir kāzas, arī pārējās sievietes, kas ir jaunā pāra tuvinieces un kāzu viesi, domājams, ir ģērbusās savās goda drānās. Visām brunču krāsa ir vienkrāsaini melna vai gandrīz melna. Šis zīmējums norāda, ka melni vienkrāsaini brunči bija goda apģērba sastāvdaļa.

Melni brunči redzami arī citos jau iepriekš šeit minētajos zīmējumos (2.–5. att.). Šoreiz pievērsīsim uzmanību to lietojuma situācijām un citām zīmējumu aprakstos atrodamajām ziņām. Gaujienas un Trapenes muižas

zemnieku apģērba zīmējuma (2. att.) aprakstā lasāms: “Sievietes ikdienā nēsā **melnus svārkus**” (Broce 2007, 313). Atšķirībā no iepriekš aplūkotā Dzērbenes zemnieku kāzu skata šeit melnie brunči minēti kā ikdienas apģērbs, lai gan zīmējumā redzamās figūras ir ģērbusās salīdzinoši grezni: divām sievietēm ir ar krāsainu izšuvumu rotātas baltas villaines, vainagi ar lentēm u. tml. Turklāt šajā pašā aprakstā, komentējot sievieti ar sarkano cepuri, tiek norādīts, ka tas ir svētdienas apģērbs. Domājams, ka mākslinieks attēlojis zemniekus viņu goda drānās svētdienas situācijā. Tātad šis apģērbs, kurā bija arī melnie vienkrāsainie brunči un dzeltenie priekšauti, arī šajā gadījumā bija goda apģērbs.

Rūjienas zemnieku apģērba (3. att.) aprakstā uzmanība būtu jāpievērš tam, ka “brunčus viņas **krāso** ar bērzu un alkšņu mizu un vitriolu **melnus**” (Broce 2002, 436–437). Tātad melno brunču krāsa nebija no dabiski tumšas aitu vilnas (kas prasītu mazāk līdzekļu to darināšanai), bet gan speciāli krāsota. Šīs krāsas iegūšanai bija ieguldīts darbs un nauda, uz ko norāda aprakstā minētais vitriols. Par vitriolu sauca dzelzs (Fe)⁴ vai vara (Cu)⁵ sulfātu, kuru lietoja kā kodinātāju⁶, krāsojot ar augu krāsvielām. Aprakstā nav precizēts, kura metāla sāļi tikuši izmantoti, bet no praktiskās krāsošanas pieredzes zināms, ka abu minēto metālu sāļi lietoti tumšas krāsas iegūšanai. Dzelzs vitriola vietā varēja lietot arī dabā sastopamo dzelzs oksīdu. Latgalē vēl 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bija saglabāties paņēmiens tumšo toņu krāsošanai kā kodinātāju lietot ar dzelzi bagātu purva ūdeni jeb purva rāvu (LNVM ZAE 47. mape, Ludzas apr. Pildas pag. Dok. Nr. 194; Rēzeknes apr. vispārējs apraksts u. c.). Tomēr šeit ir minēts tieši vitriols, tātad pirktais kodinātājs.

Kā var uzzināt no Rīgas vācu presē publicētiem ievesto preču sarakstiem, piemēram,

⁴ “Zaļais vitriols” FeSO₄·7H₂O.

⁵ “Zilais vitriols” CuSO₄·5H₂O.

⁶ Kodinātājs – viela, parasti metāla sāļi, ar kuras palīdzību dabas vielu krāsvielas tiek saistītas ar tekstilšķiedru un krāsviela no ūdenī šķīstoša savienojuma pārveidojas par ūdenī nešķīstošu savienojumu.

1767. gadā ar kuģiem Rīgā tika ievestas 536 80 ½ mārciņas vitriola (Rigische Anzeigen 1768, Nr. 2). Arī turpmākajos gados tas tika piegādāts regulāri visai lielos apjomos. Ne viss vitriols tika izmantots krāsošanas vajadzībām. Tolaik to lietoja arī citur, piemēram, medicīnā (Landarzt. Eine medizinische Wochenschrift 1765, Nr. 14). Sākot no 1770. gada, vitriols daudzu gadu un pat gadu desmitu garumā regulāri atrodams arī tirgotāju piedāvāto preču sludinājumos kopā ar citām ievestām krāsvielām un krāsošanai vajadzīgām vielām (Rigische Anzeigen 1770, Nr. 50, 1780, Nr. 7, 1780, Nr. 13, 1794, Nr. 32 utt.). Tātad pastāv iespēja, ka to varēja iegādāties arī Vidzemes zemnieki.

Vitriols kā kodinātājs melnajai krāsai minēts zīmējuma "Piebalgas baznīcas un nopostītās pils skats 1797. gadā" (5. att.) aprakstā: "Šejienu zemnieku sievas pašas gatavo labu **melno krāsu** savai rupjajai vadmalai; tās izgatavošanai viņas ņem **vitriolu** un melnalkšņu mizas un lapas" (Broce 2007, 158–159). Šeit minētā "rupjā vadmala", domājams, norāda uz zemnieku sētā pašu austu vilnas apgērba audumu, kurš bija salīdzinoši rupjāks nekā ievestie vilnas audumi, kurus bija iespējams nopirkt pilsētā. No pirktā auduma apgērbu gatavoja sabiedrības turīgās aprindas, tai skaitā arī Rīgas liceja skolotājs un vēlāk arī rektors Johans Kristofs Broce. Salīdzinot ar viņa apgērbu, zemnieku apgērbs varēja šķist rupjš. Tam bija sava "pievienotā vērtība", jo krāsošanas procesā tika izmantotas ne tikai vietējā dabā atrodamās vielas, bet arī no ārzmēs ievestais vitriols.

Melni brunči ir fiksēti arī bez dzelteniem priekšautiem. Svētdienas apgērbā tādi redzami zīmējumā, kas attēlo Bīriņu (Krimuldas draudze) un Straupes apkārtnes zemniekus. Aprakstā gan nekas konkrētāk par brunču krāsu nav minēts, bet melnie brunči ir saskatāmi divām sieviešu figūrām (6.a att. vidējā figūra, 6.b att.). Šajā gadījumā būtiski ir tas, ka melnie brunči ir goda tērpa sastāvdaļa. Ar tiem kopā šoreiz valkāti balti, svītraini vai sikrakstaini priekšauti, kā tas ir redzams zīmējumos.

Uz to, ka melnie brunči bijuši diezgan plaši izplatīti un nav bijuši tikai kā atsevišķi gadījumi,

7. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma "Skats pie Plinku kroga 1796. gadā" (BM07033A)

8. att. Fragments no J. K. Broces zīmējuma "Zemnieku jaunavu apgērbs Trikātā 1799. gadā" (BM08165A)

norāda aprakstā pie zīmējuma (7. att.) "Skats pie Plinku kroga 1796. gadā" atrodamais teikums: "Sieviete, kas iet [pa ceļu], ir attēlota latviešiem šeit **parastajā apgērbā – melnos brunčos**, ar baltu seģeni un spicu aubi" (Broce 2007, 169). Lai arī tiek minēts, ka tas ir parastais apgērbs, sieviete ir labāk gērbusies nekā ikdienā pie darba, uz ko norāda baltā seģenes krāsa un spicā aube. Šāds apgērbs bija parasts tādā nozīmē, ka tas bija izplatīts zemniekiem, esot ārpus savas sētas – tātad salīdzinoši labākas drēbes, ar kurām "gāja cilvēkos".

Melnie brunči J. K. Broces zīmējumos parādīti arī darba ainā (8. att.) zīmējumā "Zemnieku jaunavu apgērbs Trikātā 1799. gadā". Attiecībā uz brunčiem tur lasāms: "Viņas **parasti nēsā melnus brunčus**, ko viņas pašas

krāso” (Broce 2007, 258–259). Lai arī attēlota ir darba aina, domājams, ka tur redzami brunči nav gatavoti speciāli kā darba apģērbs. Iespējams, ka ikdienā, darbā lietoja vecākus, jau novalkātus goda brunčus, kuri sākotnēji bijuši krāsoti. Tātad no šī zīmējuma mēs iegūstam informāciju, ka melnos brunčus arī šajā gadījumā īpaši krāsoja, tie nebija no nekrāsotās, dabīgi tumšas aitu vilnas dzijas. Kā arī to, ka laika periods, kad lietojumā bija melnie vienkrāsainie sieviešu svārki, ir bijis pietiekami ilgs, lai goda tērpa apģērba daļas kļūtu par ikdienas darba drēbēm.

J. K. Broce melnos brunčus ir pieminējis arī tad, ja konkrētajā zīmējumā tie nav redzami, kā Madlienas apkārtnes latviešu apģērba zīmējuma aprakstā, kur cita starpā lasāms: “Svārki sievietēm **ziemā parasti ir melni**, vasarā un meitām – vienmēr raibi un balti” (Broce 2007: 215–216). Tātad par šīs krāsas brunču vispārēju izplatību liecina norāde, ka to valkāšana ir parasta, bieži sastopama.

No J. K. Broces zīmējumiem iegūstama informācija par divu veidu brunčiem – pieliekamajiem no nešūta taisna auduma gabala (5. att.) un, domājams, taisniem, šūtiem brunčiem, kādi varētu būt vairākums pārējo brunču. Par nešūto jeb pieliekamo brunču veidu liecina Piebalgas skata zīmējumā attēlotā figūra, kas stāv ar muguru pret zīmētāju, kurai virs brunčiem apsietās jostas redzama vēl papildu neliela brunču auduma daļa. Tomēr citos zīmējumos redzami brunči, domājams, ir vienkāršs šūto brunču veids, kad taisnu auduma gabalu sānos sašuj kopā un pie jostas sakroko nelielās krokās. Tādi ir senākie brunči arī LNVM krājumā (Dževečka 2020, 38–42).

Bīriņu un Straupes apkārtnes zemnieku apģērba zīmējumos redzama melno brunču apakšmalas apstrāde ar atšķirīgas krāsas (sarkanu vai dzeltenu) nelielu apmalīti (6.a, b att.).

Apakšmalas apdare ar auduma lenti, pīnīti, apaudu⁷ u. tml. izmantota līdz pat 20. gadsimtam (Dževečka 2020, 46–48). Tomēr citos zīmējumos melnie brunči ir redzami bez skaidri saskatāmas atšķirīgas krāsas apakšmalas.

Kopumā J. K. Broces zīmējumi un to apraksti liecina, ka melnā krāsa sieviešu brunčiem tikusi speciāli krāsota, šie apģērba gabali bijuši goda tērpa sastāvdaļa, tātad apģērbs ar īpašāku nozīmi. Šāda apģērba valkāšana pastāvējusi ilgāku laiku, par ko liecina krāsoto apģērba gabalu lietojums arī ikdienā, turpinot valkāt vairs ne tik jaunās goda tērpa daļas.

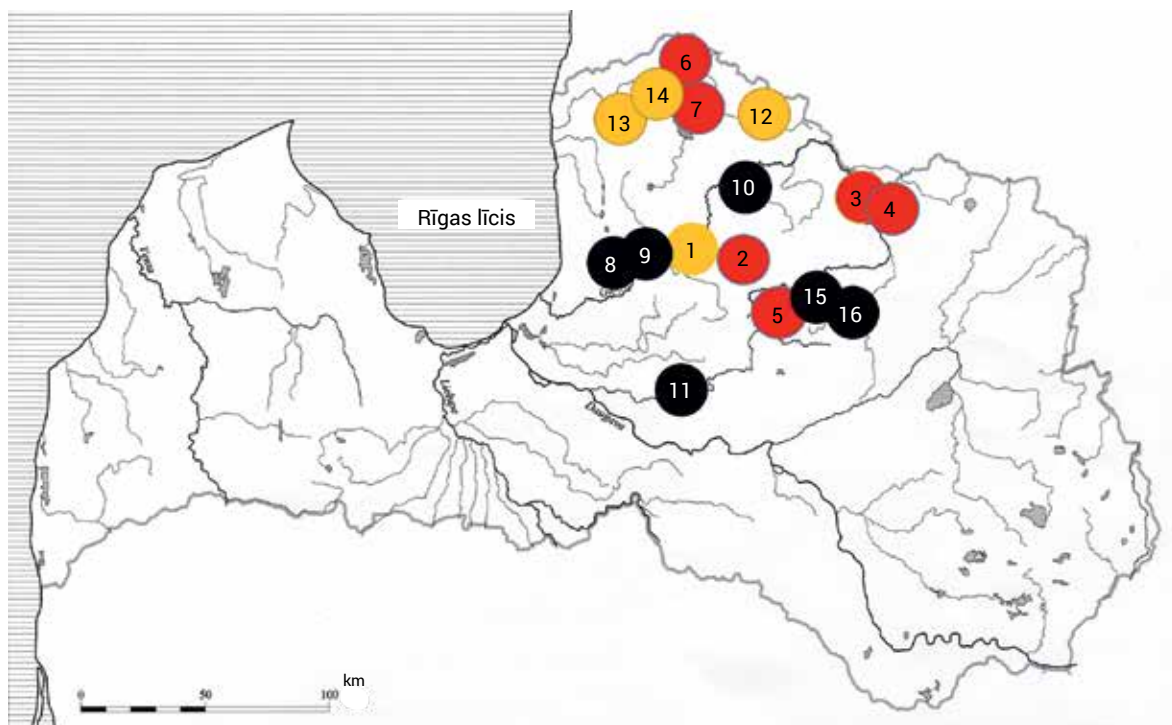
Norādes par sieviešu melnajiem brunčiem atrodamas arī daudz vēlāka laika rakstītajos avotos. Tie ir Pieminekļu valdes etnogrāfisko ekspedīciju pieraksti, kas glabājas LNVM krājumā. Cēsu apriņķa Jaunpiebalgā 1928. gadā pierakstīts, ka “**mellos brunčus** valkāja gadus 50–70 atsenāk [ap 1858.–1878. – A. K.]. Šie brunči bijuši melnā krāsā, kamdēļ tos sauc par “melliem brunčiem”. Esot krāsojuši melnā alkšņa mizās un kaut kādā “alantā” (nevar izdibināt, kas tas tāds – laikam alauns).⁸ Druvēniešos mello krāsu dabū no melnā alkšņa mizām, pieliekot sprančkrītu⁹.” (LNVM ZAE 35. mape, Cēsu apr. Jaunpiebalgas pag., 238. dok.) Kā redzams no apraksta, kurā, līdzīgi kā J. K. Broces sniegtajās ziņās, minēta melnās krāsas iegūšana no melnalkšņa (*Alnus glutinosa* (L.) Roth) mizas un lapām, šis krāsošanas paņēmiens ticis lietots vairāk nekā 100 gadu ilgā laika posmā. Tomēr dokumentā minētais datējums par melno brunču valkāšanas laiku ir visai aptuvens.

Šo pašu dokumentu savā grāmatā par apģērba attīstību Piebalgā izmantojusi arī etnogrāfe Aija Jansone (Jansone 2014), bet to sīkāk nekomentē. Kā ilustrāciju “melliem brunčiem” viņa ir ievietojuši stripainu brunču

⁷ Apauda – atsevišķi austeris šaurs lentveida audums, kas paredzēts apģērba malas nostiprināšanai un daļēji arī rotāšanai.

⁸ Kālija alumīnija alauns – $KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$ – šeit tiek minēts kļūdaini, jo to lieto gaišajiem toņiem. Ja vien vārds “alants” nav lietots kā vispārējs apzīmējums jebkādam pirktajam kodinātājam.

⁹ No ārzemēm ievesto kodinātāju, šajā gadījumā dzelzs vai vara vitriolu.

9. att. Dzeltēno priekšautu un melno, vienkrāsaino brunču fiksēšanas vietas. Apzīmējumi: dzeltenie aplīši – dzeltenie priekšauti; sarkanie aplīši – dzeltenie priekšauti kopā ar melnajiem brunčiem; melnie aplīši – melnie brunči bez dzelteniem priekšautiem. 1 – Cēsu apkārtnē (1769); 2 – Dzērbene (1792); 3 – Gaujiena (1794); 4 – Trapene (1794); 5 – Piebalga (1797); 6 – Rūjiena; 7 – Jeri (1800); 8 – Bīriņi; 9 – Straupe; 10 – Trikāta (1799); 11 – Madliena; 12 – Ērgeme (1824); 13 – Aloja; 14 – Mazsalaca; 15 – Jaunpiebalga (1858–1878); 16 – Druviena (1858–1878)

zīmējumu no Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves ekspedīciju pierakstiem, kas iegūti 1954. gadā (E 4, 2096) (Jansone 2014, 69–70). Piebalgas “mello brunču” aprakstā, kurš ir garāks nekā šeit citētais fragments, nekas nav teikts, ka tiem būtu bijušas citu krāsu svītras, kas varētu norādīt, ka tie bijuši vienkrāsaini tumši un nevis svītraini.

J. K. Broces zīmējumi un apraksti liecina, ka diezgan plašā Vidzemes teritorijā (9. att.) 18. gadsimta nogalē kā goda tērps, bet vēlāk arī kā ikdienas apģērbs valkāti vienkrāsaini, melni krāsoti sieviešu brunči. M. Slava, atsaucoties uz A. Dzērvīti un etnogrāfisko ekspedīciju materiāliem, melnās krāsas izplatību vidzemnieču apgērbā, it sevišķi Piebalgā, saista ar hernhūtiešu reliģiskās kopienas darbību (Slava 1963, 197–198). Hernhūtes brāļu draudžu darbība tiešām varēja ietekmēt zemnieku apģērba krāsas izvēli, tomēr J. K. Broces fiksētā melno

brunču valkāšanas teritorija ir plašāka. Tas varētu norādīt, ka to izplatība saistāma ne tikai ar vienas reliģiskās kopienas piekritēju teritoriju, bet ar plašākiem apģērba ietekmējošiem stāvokļiem.

Krāsvielas un krāsas

Analizētajos vēstures avotos atrodamas ziņas, ka 18. gadsimta otrajā pusē augu valsts šķiedras (lini) dzeltenā krāsā krāsoti ar vairākiem augiem: 1) alkšņa (*Alnus* sp.) lapām (1769), 2) orleānu / annato (*Bixa orellana* L.) (1794), 3) akmens sūnām, domājams, ķērpjiem parmēliju (*Parmelia* sp.) (1797) un 4) bērza (*Betula* sp.) lapām (1797). Šo ziņu pārbaudei tika veikti vairāki krāsošanas eksperimenti.

Rustēšana jeb krāsošana ar alkšņa lapām un/vai mizu ir sens, ilgā laika periodā lietots krāsošanas paņēmieni. Vārdu “rustēt”

lieto tikai attiecībā uz krāsošanu ar alkšņiem (*Alnus* sp.). Šajā gadījumā tiek lietots īpašs paņēmieni, kur tiek izmantota augā esošo krāsvielu reakcija ar saules gaismu jeb dienasgaismā esošo ultravioleto starojumu. Tas nozīmē, ka krāsošanas laikā šķiedra atkārtoti tiek izlikta saules staru iedarbībai. Atkarībā no šķiedras (celulozes/augu valsts vai olbaltumvielu/dzīvnieku valsts) un krāsošanas procesa rezultātā tiek iegūta dzeltenbrūna līdz sarkanbrūna jeb rūsgana, rūsas, ruda krāsa. Šis krāsas apzīmējums tad arī ir saistīts ar visa procesa nosaukumu. Iepriekš citētais fragments no 1769. gada (Vilde 1769) ir senākais zināmais šī krāsošanas veida pieraksts, bet līdzīgas ziņas fiksētas arī vēlāka laika dokumentos: "Pielauza "elkšņu" lapas un izkaltēja (lapas "lauza" pirms Jāņiem, kamēr tās vēl jaunas – sulīgas). Izkaltētām lapām uzlēja vārotu ūdeni. Kad ūdens jau palicis krāsains, tajā iemērca krāsojamo gabalu. Krāsojamo tikai apmērca un izlika karstā saulē uz sētas izžūt, kad bija izžuvis – apmērcēja no jauna un žāvēja. Parasti ar trīsreizēju mērcēšanu pietika, lai krāsa būtu spilgta un labi turētos. Šādi krāsots gabals krāsu nezaudēja pat sārma mērcēt." [Iegūtais tonis uzkrāsotajā paraugā oranži sarkanbrūns – A. K.] (LNVM ZAR 47. mape, Madonas apr. Mārcienas pag., 80. dok.). Krāsošanas procesa un krāsas nosaukums *rustēšana*, *rustu dzeltens*, *rustu brūns* u. tml. bijis pazīstams ne tikai Vidzemē, bet arī citviet Latvijā (LNVM ZAE 47. mape, Tukuma apr. Remtes pag. 37. dok., Tukuma apr. Engures pag. 251. dok., Jelgavas apr. Bukaišu pag., 1652. dok., Ilūkstes apr. Bebrene pag. 123. dok. u. c.). Par rustiem mēdza saukt arī nomizotas, krāsošanai paredzētas alkšņa mizas (Saržantu Kr. 1893).

Krāsošanas eksperimentā tika ņemti baltalkšņa (*Alnus incana* (L.) Moench) svaigi zari ar lapām, aplieti ar karstu ūdeni, un iegūtajā koši rudajā krāsvielas šķīdumā tika mērcēta iepriekš ūdenī novārīta, mitra linu dzija (diegi). Pēc 10–15 minūtēm linu šķeteres no šķīduma tika izceltas un noliktas saulē uz

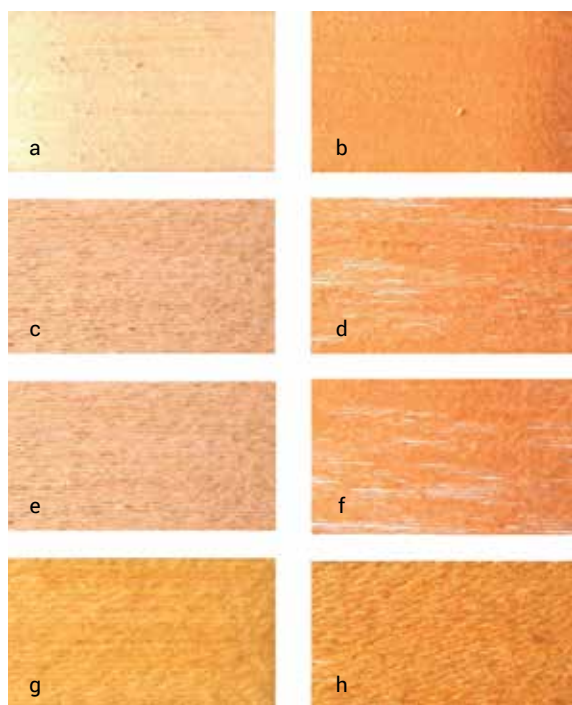

10. att. Linu diegi, krāsoti ar baltalkšņa (*Alnus incana* L.) zariem un lapām

15–30 min. Process tika atkārtots vairākas reizes. Rezultātā tika iegūta zelta dzeltena krāsa (10. att.).

Nākamajā krāsošanas eksperimentā tika krāsots ar *Bixa orellana* L. kaltētām, sabertām sēklām. Sākotnējā krāsvielas (auga) attiecība pret šķiedras svaru bija 1 : 1. Tomēr rezultātā tika nokrāsots divreiz lielāks šķiedras daudzums, iegūtajam krāsas tonim saglabājot līdzīgu intensitāti. Tas nozīmē, ka orleāns/annato ir vajadzīgs tikai puse no krāsojamās šķiedras svara, kas ir salīdzinoši mazs daudzums. Annato sēklu krāsvielas šķīdumā tika krāsota gan augu valsts (linu un kokvilnas), gan dzīvnieku valsts šķiedra (vilnas dzija), lai pārbaudītu, kā atšķirīgi materiāli reagē ar šo krāsvielu. Tika izmantoti divos dažādos veidos iepriekš apstrādāti linu un kokvilnas diegi: 1) novārīti bez kodinātāja, 2) iepriekš kodināti ar alaunu. Eksperimentā izmantotā vilnas dzija bija gan nekodināta, gan iepriekš kodināta ar alaunu un vīnakmeni.¹⁰ Dažādi materiāli krāsojās izteikti atšķirīgi. Iegūtais krāsas tonis tika modificēts ar sārma pēcapstrādi. Rezultātā augu valsts šķiedras krāsa no krēmkrāsas toņa mainījās uz apelsīnu krāsas oranžu, bet vilnas šķiedras krāsa no izteikti dzeltena mainījās uz zeltaini dzeltenbrūnu krāsu (11. att.). Tika konstatēts, ka orleāns/annato krāsvielas ar šķiedru saistās bez kodinātāja starpniecības, kas atbilst arī zinātniskajā literatūrā atrodamajai informācijai (Cardon 2007, 312–317,

¹⁰ Vīnakmens – kālija hidroģentartarāts $KC_4H_5O_6$, kas dzeltenos un sārtos toņus padara košākus.

11. att. Ar orleānu / annato (*Bixa orellana* L.) krāsoti kokvilnas (a, b), līnu (c–f) diegi un vilnas dzija (g, h). Paraugi pēc krāsošanas (a, c, e, g) un pēc mērcēšanas karstā sārma (b, d, f, h)

Böhmer 2002, 193). Respektīvi, nekodinātā dzija krāsojās tikpat labi vai pat intensīvāk nekā kodinātā. Arī uz šķiedras pēcapstrādi sārmainā šķīdumā nekodinātā dzija reaģēja aktīvāk – iegūtais krāsas tonis gan līniem un kokvilnai, gan vilnai bija košāks.

Iegūtais krāsas tonis (izžūstot šķiedra kļūva apmēram uz pusi gaišāka, kā tas parasti ir ar augu valsts tekstilmateriālu) ir pietiekami specifisks, lai to raksturotu tieši kā apelsīnu krāsu, kādu min J. K. Broce. Balstoties uz padziļinātām rakstīto avotu studijām par krāsaugu lietojuma tradīciju Latvijā (Karlsonē 2016, 2017, 2018) un autorei vairāk nekā 15 gadus ilgo praktisko pieredzi krāsošanā ar dabas vielām, var teikt, ka nav zināmi citi augi, kuri būtu lietoti Latvijas teritorijā un ar kuriem varētu nokrāsot augu valsts šķiedras šādā krāsā. Tas varētu apstiprināt pieņēmumu, ka orleānu

kā krāsvielu zināja ne tikai J. K. Broce, bet to varēja būt lietojuši arī Vidzemes zemnieki, lai iegūtu priekšautu apelsīnu oranžā krāsā. Turklāt, kā pierādīja praktiskais eksperiments, ja krāso nelielu apģērba gabalu, kāds ir priekšauts, vai tam nepieciešamo diegu daudzumu¹¹, ir vajadzīgs salīdzinoši neliels krāsauga daudzums. Tomēr tieši tas, ka par šo krāsvielu ir maksāta nauda, piešķir šajā krāsā krāsotajam apģērba gabalam īpaša greznuma nozīmi.

Atbilstoši J. K. Broces sniegtajām ziņām, dzelteno priekšautu krāsošanai lietota ne tikai no ārzemēm ievestā krāsviela, bet arī vietējā dabā atrodamās vielas. Papildus jau iepriekš minētajām alkšņu (*Alnus* sp.) lapām J. K. Broce min arī uz akmeņiem augošās sūnas, kas, domājams, ir ķērpji parmēlijas (*Parmelia* sp.), jo senāk par sūnām tika saukti gan ķērpji, gan sūnas. Turklāt parmēlijas kā dzeltenbrūno un sarkanbrūno toņu krāsvielas avots bijušas pazīstamas līdz pat 20. gadsimta sākumam, it sevišķi Kurzemē (LNVM ZAE 47. mape, Talsu apr. Kandavas pag., 195. dok., Talsu apr. Vandzenes pag., 339. dok., Tukuma apr. Engures pag., 249. dok., Tukuma raj. Remtes pag., 141. dok.). Tomēr nevienā no etnogrāfisko ekspedīciju pierakstiem nav minēts, ka ar parmēlijām būtu krāsoti līnu (vai kokvilnas) diegi. Parasti tās izmantotas vilnas šķiedras krāsošanai. Lai pārbaudītu, kāda krāsa iegūstama, ar parmēlijām krāsojot līnu diegus, tika veikti vairāki eksperimenti. Tā kā neviena konkrēta recepte šim gadījumam nav zināma, tika improvizēts, izmantojot iepriekšējo krāsošanas pieredzi. Pagaidām neviens no eksperimentiem nedeva pozitīvu rezultātu. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka J. K. Broces sniegtās ziņas, ka ar parmēlijām iespējams iegūt dzeltenas krāsas līnu diegus, būtu kļūdainas. Izmantotais pieraksts ir ļoti lakonisks, un salīdzinoši daudz ir neskaidru krāsošanas procesa elementu, kas var ietekmēt rezultātu. Lai pārbaudītu visus iespējamus variantus, ir nepieciešams ilgstošs, vairāku atkārtotu eksperimentu periods, kāds

¹¹ Vēsturiskajiem priekšauta izmēriem atbilstošs priekšmets, kas ir apm. 85–100 cm × 85 cm liels auduma gabals, sver apmēram 200–250 g, kā pierādīja šāda priekšmeta atdarināšana.

ši raksta sagatavošanas laikā nebija iespējams. Pētījumi šajā jomā vēl jāturpina.

Krāsojot ar bērza (*Betula pendula* Roth) lapām iepriekš ar alaunu¹² kodinātus linu diegus un vilnas dziju, tika iegūta šim augam raksturīgā toņa gaiši dzeltenas krāsas vilnas dzija, bet linu diegi krāsojās ļoti vāji. Iegūtais tonis bija ļoti gaiši dzeltens, kas salikumā ar tumšākām krāsām var izskatīties gandrīz balts. Eksperimenta rezultāts liecina, ka J. K. Broces sniegtās ziņas par priekšautu audekla (linu šķiedra) krāsošanu dzeltenā krāsā ar bērza lapām ir nosacīti patiesas. Bērza lapas tiešām dod dzeltenu krāsu, tomēr augu valsts šķiedras ar krāsvielu saistās slikti. Uz to norāda ilgstošā pieredze, krāsojot ar bērza lapām, un šoreiz veiktais eksperiments tikai apstiprināja iepriekšējās, daudzkārtējās krāsošanas reizēs gūtos rezultātus. Tomēr pastāv iespēja, ka senāk lietota kāda cita, mūsdienās jau aizmirsta krāsošanas tehnoloģija, kas ļāva iegūt arī nosacīti košāku dzeltenās krāsas toni.

Krāsojot linu (augu valsts) šķiedru, iegūst pārsvarā ļoti gaišu krāsu, jo materiāla uzbūves dēļ vairums dabas krāsvielu slikti ar tām saistās. Tomēr tieši tas varēja piešķirt papildu vērtību, jo dzeltena priekšauta iegūšanai bija nepieciešams salīdzinoši liels laika un darba ieguldījums. Tas norāda, ka šādi priekšauti nebija ikdienas apģērba sastāvdaļa, bet uzskatāmi par goda tērpa greznu papildinājumu. Meklējot iespējamās atsauces uz dzeltenās krāsas (un tās dažādo toņu) aktualitāti modes pasaulē, ar tai piemītošu greznuma nozīmi, analogijas var atrast rokoko laika modē (ap 1730–1780). Eksperimentu gaitā iegūtie zelta un citi dzeltenie toņi atbilst rokoko laika krāsu paletei. Kā atzinis kultūrvēsturnieks un krāsu pētnieks Mišels Pastors (*Michel Pastoureau*), Austrumi eiropiešus fascinēja jau izsenis, un 18. gadsimtā vērojama īpaša aizraušanās ar Ķīnas kultūru, kuru daudzējādā ziņā simbolizēja tieši dzeltenā krāsa. Dzeltenā krāsa bija īpaša kā Ķīnas imperatoru statusu un greznumu simbolizējoša krāsa. Apgaismības

laikmeta Eiropā dzeltenā krāsa bija kļuvusi īpaši populāra (Pastoureau 2019, 179–181). “Audumiem, īpaši zīdam un kokvilnai, daudzi toņi tika saukti par “Nankin dzelteni”, un tika uzskatīts, ka tie iegūti no ļoti vērtīgas krāsvielas, kas importēta no Ķīnas galvaspilsētas. Patiesībā šis nosaukums bija tikai mārketinga līdzeklis, jo attiecās uz ļoti daudzveidīgām krāsvielām, no kurām tikai dažas tiešām bija nākušas no Āzijas, kamēr vairākums bija no Francijas vai citām Eiropas zemēm. Vizuāli šis “Nankin dzeltenais”, ļoti iecienīts no 18. gadsimta 40. līdz 70. gadiem, aptvēra plašu krāsu paleti, kas svārstījās no gaiši dzeltenas līdz gandrīz oranžai, izmantojot arī blondus, salmu, zelta un pat smilškrāsas toņus.” (Pastoureau 2019, 181) Ar šo izteikumu sasaucas arī tas, ka orleāns / annato ir tropu augs un Eiropā to importēja sākotnēji no Dienvidamerikas (Cardon 2007, 316–317). Ar kopējiem 18. gadsimta modes strāvotiem dzeltenās krāsas aktualitāte, domājams, nonāca arī Krievijas impērijas Vidzemes guberņas augstākajās aprindās, kur nozīmīgu vietu ieņēma arī Apgaismības idejas. Vidzemes zemniekiem augstāko aprindu modes idejiskie strāvotumi droši vien nebija pazīstami, tomēr apģērba vizuālā valoda varēja būt pamanīta un zināmā mērā pārņemta. Par to varētu liecināt kopējie “saskares punkti”: dzeltenas krāsas priekšauts kā goda tērpu papildinoša grezna, bet ne tik vienkārši iegūstama apģērba daļa.

Melnu krāsu 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē Krievijas impērijas Vidzemes un Kurzemes guberņas zemnieki savam apģērbam un citām tekstilijām varēja iegūt trijos veidos: 1) no dabīgi melnu (tumšbrūnu) aitu vilnas; 2) krāsojot vilnu vai vilnas dziju ar vietējām dabas krāsvielām. Visplašāk šim mērķim Latvijas teritorijā lietoja alkšņu, parasti melnalkšņa (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.) mizu, retāk arī lapas, parastā ozola (*Quercus robur* L.) mizu, lauka pupu (*Vicia faba* L.) lakstus un citus augus (LNVM ZAE 47. mape);

¹² Kālija alumīnija alauns nepieciešams, lai augā esošās krāsvielas dotu dzeltenu krāsu.

3) izmantojot no ārzemēm ievesto dabas krāsvielu – Brazīlijas zilkkoku jeb kampeškoku (*Haematoxylum campechianum* L.), kurš kopš 16. gadsimta bija dominējošā krāsvielā Eiropā melnas krāsas audumu iegūšanā (Cardon 2007, 267–271). Vāciski tas pazīstams ar nosaukumu *Blauholz*.

J. K. Broce kā melnās krāsas ieguves avotu minējis tikai vietējos augus: alkšņus (*Alnus* sp.) un melnalksni (*A. glutinosa*) kopā ar bērzu (*B. pendula*). Iespējams, importa melnā krāsvielā *Blauholz* jeb zilkkoks, kurš tirgotāju sludinājumos Rīgas vācu presē parādījās apmēram desmit gadus vēlāk nekā orleāns (Rigische Anzeigen 1787, Nr. 46, 1788, Nr. 2 u. c.), 18. gadsimta beigās vēl nebija nonācis Vidzemes zemnieku lietojumā. Lielāku apgērba gabalu krāsošanai vajadzēja arī salīdzinoši daudz pirktās krāsvielas, ko, iespējams, nevarēja atļauties. Turklāt piesātinātu, melni brūnu krāsu bija iespējams iegūt arī no vietējiem augiem.

Etnogrāfiskajos rakstītajos avotos, kas fiksēti laikā no 19. gadsimta beigām līdz 1944. gadam, melnas krāsas iegūšana, krāsojot ar dabas vielām, minēta 78 reizes. Kopumā tai lietoti 20 vietējie augi, četri ārzemju augi un divas neorganiskas cilmes dabas vielas (sodrēji, rāva). Melnalksnis (*A. glutinosa*) vai neprecizētas sugas alksnis minēts 21 reizi un vēl sešas reizes kopā ar kādu citu augu. Melnalksnis izteikti lietots visā Latvijas teritorijā. Krāsojot ar melnalkšņa mizu, kā kodinātājs lietoti gan dzelzs, gan vara metāla sāļi. Latvijas teritorijā prasme lietot melnalkšņa mizu melnas krāsas iegūšanai bija ilgstoši pastāvoša, stabila tradīcija.

Eksperimentos, krāsojot ar melnalkšņa mizu, melni brūna krāsa tika iegūta, kā kodinātāju lietojot gan vara vitriolu, gan dzelzs vitriolu, gan abus kopā (12.a–d att.). Līdzīgs krāsas tonis (12.e att.) tika iegūts, dziļu pirms krāsošanas kodinot ar stipru rūsas ūdeni – šķidrums, kurā ilgstoši turēti sarūsējuša dzelzs lūžņi (ar nolūku to izmantot kā dabiskā veidā

12. att. Ar melnalkšņa (*Alnus glutinosa* L.) mizu krāsotas (a–f) un dabīgi melni brūnas (g) vilnas dzijas toni

iegūtu dzelzs kodinātāju). Arī nekrāsotas, dabiski melni brūnas aitu vilnas dzijas tonis (12.g. att.) ir ļoti līdzīgs pārējiem, krāsotajiem, brūni melniem toņiem (12. att.).

Rūjienas zemnieku apgērba zīmējuma aprakstā J. K. Broce raksta, ka melno krāsu sievietes iegūstot no melnalkšņa un bērza mizām (Broce 2002, 436–437). Citos etnogrāfiskajos avotos līdz šim šāds augu salikums nav bijis pieminēts. Par bērza (*Betula* sp.) mizu sauktā gremzdu¹³ kārtā ir tikusi lietota kā krāsvielas avots sārtaī krāsai (Bielenstein 1935, 155). Praktiskie eksperimenti ar citiem sārtaī krāsu dodošiem augiem (parastās vīgriezes *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. sakne, stāvā retēja *Potentilla erecta* (L.) Raeusch. sakne, purva skalbes *Iris pseudacorus* L. sakne u. c.) tika konstatēts, ka tad, ja par kodinātāju tiek izmantoti dzelzs sāļi, šie paši augi dod melnu vai tumši pelēku krāsu. Tāpēc, atbilstoši

¹³ Apakšējā mizas kārtā, kas atrodas starp tāsi un koksni.

J. K. Broces rakstītajam, tika veikts eksperiments, krāsojot ar melnalkšņa (*A. glutinosa*) mizu un bērza (*Betula sp.*) gremzdiem. Kaltēti augi tika ņemti attiecībā 1 : 1. Augu attiecība pret krāsojamo šķiedras svaru bija 3 : 2. Vilnas dzija tika kodināta krāsošanas laikā ar dzelzs un vara vitriolu. Krāsojums tika divreiz atkārtots, un rezultātā tika iegūta tumša, gandrīz melnas krāsas dzija (12.f att.).

Tātad, krāsojot ar norādītajiem augiem, iespējams iegūt ļoti tumšu, melni brūnu krāsu, kas pilnībā var tikt uzskatīta kā melnās krāsas dažādi toni. Uz to, ka melnais kā goda apģērba krāsa bija svarīga Vidzemes zemnieku apģērbā, norāda, ka šī krāsa tika īpaši krāsota un nevis izmantots dabiski pieejamais tumšbrūno aitu vilnas krāsas tonis. Iespējams, ka arī šajā gadījumā krāsas nozīmīgums (melnā kā svinību apģērba krāsa) tika pārņemts no sabiedrības turīgajām aprindām, kuru apģērbā Eiropas modes strāvojumi izpaudās daudz izteiktāk. Melnais kopā ar citām tumšām krāsām īpašu vietu apģērbā sāka ieņemt pēc reformācijas, reģionos, kuros nostiprinājās dažādi protestantisma paveidi (Pastoureau 2008, 130–133). Melnā krāsa tika izmantota arī katoļticības apvidos, it sevišķi garīdzniecības tērpos. Laikā no 15. līdz 19. gadsimtam tā tomēr bija īpaši raksturīga dažādiem kristīgās ticības puritānisma virzieniem (Pastoureau 2008, 132). Melna apģērba izplatību Eiropā, sākot ar 16. gadsimtu, sekmēja arī jaunu krāsvielu, piemēram, kampeškoka (*H. campechianum*) ienākšana Eiropas tirgū un, sākot ar 17. gadsimtu, tā krāsošanas tehnoloģiju attīstība (Cardon 2007, 267, 270–271). Šajos gadsimtos melnā krāsa bija raksturīga vīriešu apģērbam, tāpēc rodas jautājums, kāpēc 18. gadsimta Vidzemē tās lietojums savu izpausmi ieguva tieši sieviešu apģērbā? Lai uz to atbildētu, nepieciešami vēl papildu pētījumi.

Pārbaudot melnās krāsas iegūšanu praksē, var konstatēt, ka J. K. Broces sniegtās ziņas ir pilnīgi patiesas. Tas ļauj izteikt pieņēmumu, ka arī attiecībā uz dzelteno krāsu ziņas varētu būt patiesas, tikai mūsdienās trūkst attiecīgo prasmju (konkrēto tehnoloģijas zināšanu), lai to praktiski pierādītu. Tomēr tas motivē

veikt eksperimentus tehnoloģiju izziņāšanā. J. K. Broces zīmējumu apraksti uzskatāmi ne tikai par avotu apģērba vēstures pētniecībā, bet arī par tradicionālo prasmju – dabas krāsvielu izmantojuma – dokumentāciju.

Secinājumi

Apģērba vēstures pētniecība Latvijā ir notikusi nevienmērīgi gan atsevišķu periodu nepietiekamo vēstures avotu dēļ, gan sociālpolitisko apstākļu ietekmē, kas nereti citas pētnieciskās tēmas izvirzīja priekšplānā. Tā ir joma, kurā aizvien iespējams turpināt pētījumus, atrast jaunus ziņu avotus un no jauna interpretēt jau zināmos. Detalizēti analizējot jau zināmos J. K. Broces zīmējumus un to aprakstus un apvienojot to ar citos avotos esošām ziņām, ir iegūta jauna informācija, kas papildina līdzšinējo skatījumu uz tradicionālā apģērba vēsturi Latvijā. Pamatojoties uz vairāku avotu ziņām, secināms, ka 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs Vidzemes zemnieku apģērbā augstāko aprindu modes ietekme izpaudās kā noteiktu krāsu izmantojums apģērbā, kas neizslēdz arī citu laikmetīgās modes iezīmju pastāvēšanu. Piemēram, arī kokvilnas auduma izmantojums apģērbā (priekšauti, lakati) atbilda 18. gadsimta modes aktualitātēm (Pedersen 2017, 124). Šīs krāsas – dzeltenā un melnā – saistāmas ar atšķirīgiem modes stilu strāvojumiem, no kuriem zemnieciskajā vidē tika pārņemtas atsevišķas to vizuālās izpausmes. Dzeltenu priekšautu lietojums būtu saistāms ar rokoko un Apgaismības laika modi, kamēr melni, vienkāršaini sieviešu svārki varētu tikt attiecināti uz protestantisma un ar to saistīto puritānisma ideju izplatību Eiropā. Tomēr, tā kā katra no šīm apģērba daļām pārstāv savā būtībā atšķirīgas apģērba vizuālās koncepcijas, secināms, ka zemnieciskajā vidē noteiktu krāsu lietojums atbilstoši konkrētā modes stila idejiskajam pamatojumam nebija aktuāls. Tradicionāliem apģērba gabaliem tika piešķirta jauna krāsa, nemainot pašu apģērba gabalu veidu.

J. K. Broces sniegtās ziņas par krāsu ieguvei lietotajiem augiem un kodinātājiem uzskatāmas par ticamu avotu, kā apliecina praktiskie eksperimenti, kuri tomēr vēl jāturpina, lai rekonstruētu senās krāsošanas tehnoloģijas. Atsauces uz importētu vielu (krāsvielas, kodinātāji) izmantojumu apgērba krāsu iegūšanā norāda, ka Vidzemes latviešu zemnieki sava goda tērpa gatavošanai varēja atļauties izdot naudu, lai iegādātos pirktas izejvielas nelielos daudzumos.

Dzelteno priekšautu un melno svārku lietojums ir konstatējams plašā Vidzemes teritorijā, kas nav saistāma ar kādu šauru, lokālu tradīciju izplatību. Lai noteiktu citas

laikmetīgās modes ietekmes zemnieku tradicionālā apgērbā, pētījumi jāturpina.

Pateicības

Publikācija sagatavota LU Latvijas vēstures institūta bāzes finansējuma projektā "Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām" (ZD2015/AZ85).

Pateicība LU Akadēmiskās bibliotēkas darbiniekiem un vadītājai Ventai Kocerei par sadarbību un atļauju izmantot J. K. Broces zīmējumus šī pētījuma tapšanā.

Avoti un literatūra

Avoti

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļas Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija (LNVM ZAE); mape Nr. 35: Sieviešu tautas tērps; mape Nr. 47: Krāsošana, mazgāšana un balināšana.

LU Akadēmiskā bibliotēka. *Johana Kristofa Broces kolekcija "Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente ..."* Pieejams: <https://www.acadlib.lu.lv/broce/> [skatīts 17.03.2022.]

Broce, 1992. *Johans Kristofs Broce: Zīmējumi un apraksti. 1. sēj. Rīgas skati, ļaudis un ēkas.* T. Zeids (red.). Rīga: Zinātne.

Broce, 1996. *Johans Kristofs Broce: Zīmējumi un apraksti. 2. sēj. Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē.* Teodors Zeids (red.). Rīga: Zinātne.

Broce, 2002. *Johans Kristofs Broce: Zīmējumi un apraksti. 3. sēj. Latvijas mazās pilsētas un lauki.* T. Zeids, R. Brambe, G. Straube, red. Rīga: Zinātne.

Broce, 2007. *Johans Kristofs Broce: Zīmējumi un apraksti. 4. sēj. Latvijas mazās pilsētas un lauki.* M. Auns, sast. Rīga: Zinātne.

Landarzt. Eine medizinische Wochenschrift. Nr. 14, 01.06.1765. Anleitung, wie man das hetige Bluten stillen, und die Wunden in kurzer Zeit heilen kann. [Norādījumi, kā apturēt asiņošanu un sadziedēt brūces īsā laikā.]

Rigasche Stadtblätter, Nr. 4, 23.01.1812. Specification der im 1811 ten Jahre in Riga eingeführten Waaren [1811. gadā Rīgā ievesto preču specifikācija]

Rigasche Stadtblätter, Nr. 9, 01.03.1810. Specification der im 1809 ten Jahre in Riga eingeführten Waaren [1809. gadā Rīgā ievesto preču specifikācija]

Rigasche Zeitung, Nr. 144, 01.12.1831. Befehl an den Dirigirenden Senat. [Rīkojums valdošajam senātam] Verzeichniß derjenigen Waaren, von welchen ein erhöhter Einfuhrzoll und Zulagsprocente von dem Zollrubel erhoben werden müssen. [To preču saraksts, no kurām jāiekasē paaugstināts ievadumitas nodoklis un papildu procenti no muitas rubļa]

Rigische Anzeigen, Nr. 13, 29.03.1787. Sachen, die zum Verkauf ausgedoten werden. [Preces, kas tiek piedāvātas pārdošanai]

Rigische Anzeigen, Nr. 2, 07.01.1768. Verzeichinss derer im Jahr 1767 in Riga zur see eingekommenen Waaren. [Preču saraksts, kas Rīgā nonāca pa jūru 1767. gadā]

Rigische Anzeigen, Nr. 32, 07.08.1794. Sachen, die zum Verkauf ausgedoten werden. [Preces, kas tiek piedāvātas pārdošanai]

- Rigische Anzeigen*, Nr. 46, 15.11.1787. Sachen, die zum Verkauf ausgedoten werden. [Preces, kas tiek piedāvātas pārdošanai]
- Rigische Anzeigen*, Nr. 50, 13.12.1770. Sachen, so zu verkaufen. [Pārdodamas lietas]
- Rigische Anzeigen*, Nr. 7, 17.02.1780. Sachen, die zum Verkauf ausgedoten werden. [Preces, kas tiek piedāvātas pārdošanai]
- Rogulis, 1890. Senais sieviešu apģērbs Alojā un Mazsalacā. *Mājas Viesis*. 04.08.1890.
- Saržantu Kr., 1893. Par krāsošanu. *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. Dienas Lapas pielikums*. Nr. 4.
- Vidzemes Latviešu Avīzes*. 19.03.1824. Zagtas lietas.
- Tēzaur.lv. Mode. LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams: <https://tezaur.lv/mode> [skatīts 07.09.2022.]
- [Vilde, Pēteris Ernests], 1769. *Latviešu Ārste*, 01.05.1769, Nr. 18.

Literatūra

- Alsupe, A., 1961. Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 3. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 97–112.
- Berg, M., 2002. From imitation to invention: Creating commodities in eighteenth-century Britain. *Economic History Review*, 55(1), 1–30.
- Bielenstein, M., 1935. *Die altlettischen Färbmethoden. Studien zur indogermanischen Altertumskunde. Veröffentlichungen der volkskundlichen Forschungsstelle am Herderinstitut zu Riga*, Band II, Rīga: Druck u. Verlag der AG "Ernst Plates".
- Böhmer, H., 2002. *Koekbaya. Natural Dyes and Textiles: A Colour Journey from Turkey to India and Beyond*. Gandrekesee: REMHÖB.
- Brastiņš, E., 1931. *Latvija, viņas dzīve un kultūra*. Rīga: Grāmatu Draugs.
- Cardon, D., 2007. *Natural Dyes: Sources, Tradition, Technology and Science*. London: Archetype Publications.
- Dževečka, U., 2020. Ieskats 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma brunču šūšanas paņēmienu. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2017.–2019. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 37–54.
- Jansone, A., 2014. *Piebalga ir, bija un būs: piebaldzēnu ģērbšanās kultūra 19. gadsimtā*. [Cēsis]: Vēveriņas, aušanas darbnīca.
- Jansone, A., 2016. *Apģērba attīstība Zemgalē 19. gadsimtā*. Rīga: Zinātne.
- Jansone, A., 2017. *Rucavnieku apģērbs cauri laikiem (19. gs. – 20. gs. sākums)*. Rīga: Zinātne.
- Jansone, A., 2021. *Tautastērpa komplektēšanas pamati*. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs.
- Karlsona, A., 2000. Npublicētie Augšzemes materiāli apģērbu vēsturē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 29–40.
- Karlsona, A., 2006. Komentāri Pētera Blaua 1885. gadā publicētajām ziņām par apģērbu 18. gs. beigās. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 23. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 127–142.
- Karlsona, A., 2014. *Rakstainās jostas: kopīgais kultūrslānis. Patterned Sashes: the Common Cultural Layer*. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs.
- Karlsona, A., 2016. Rakstītie avoti par krāsaugu lietojuma tradīciju Latvijas teritorijā. 19. gs. beigās – 1944. gads. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. Rīga: Zinātne, 193–204.
- Karlsona, A., 2017. Baltvāciete Marta Bilenšteina un viņas pētījums par latviešu tradicionālo kultūras mantojumu. *Vēsture: Avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XX*, 20. Daugavpils: Saule, 167–173.
- Karlsona, A., 2018. LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē esošās ziņas par krāsaugu lietojumu Latvijā. *Vēsture: avoti un cilvēki*: Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes Vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums, 21. Daugavpils: Saule, 202–208.
- Karnups, Ā., 1936. Latviešu tērps pēdējos 350 gados. *Latviešu tautas tērpi*. A. Dzērvītis, V. Ģinters, red. Rīga: J. Grīnbergs, 98–188.

- Nieto-Galan, A., 2001. *Colouring Textiles. A History of Natural Dyestuffs in Industrial Europe*. [b. v.]: Springer Science + Business Media, B.V.
- Pastoureau, M., 2008. *Black: The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Pastoureau, M., 2019. *Yellow: The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Phipps, E., 2013. Global Colors: Dyes and the Dye Trade. *Interwoven Globe: The Worldwide Textile Trade, 1500–1800*. Metropolitan Museum of Art, 120–135, 328–330.
- Pīgozne, I., 2018. *Latviešu apģērbs*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Slava, M., 1962. Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 4. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 111–136.
- Slava, M., 1963. Zemnieku apģērbs Vidzemē (18. gs. beigas – 20. gs.). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 5. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 193–228.
- Slava, M., 1966. Latviešu tautas tērpi. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 7. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Spekke, A., 1934. *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi*. Rīga: A. Gulbis.
- Spekke, A., 1935. *Latvieši un Livonija 16. gadsimtā*. Rīga: A. Gulbis.
- Steel, V., ed. in chief., 2005. *Encyclopedia of clothing and fashion*. 3 vols. Detroit [etc.]: Thomson/Gale.
- Straubergs, K., 1930. Latviešu tērps un viņa raksta ornāmentika. *Latvieši*, I. F. Balodis, P. Šmits, red. Rīga: Valters un Rapa, 322–356.
- Vāvers, R., sastād., 2021. *100 kartes pirms Latvijas valsts*. Rīga: Jāņa sēta.
- Venborg-Pedersen, M., 2017. The European Enlightenment. *A Cultural History of Dress and Fashion in the Age of Enlightenment*. P. McNeil, ed. Vol. 4s in *A Cultural History of Dress and Fashion*. S. Vincent, gen. ed. 6 vols. London [etc.]: Bloomsbury Academic, 123–138.
- Frankel, N., 2015. Dyeing with Annatto – Orange You Glad I Hate Cheesy Puns. *Textile Investigations*. <https://textileinvestigations.wordpress.com/2015/10/03/dyeing-with-annatto-orange-you-glad-i-hate-cheesy-puns/> [skatīts 15.03.2022.]
- Canadian Music Trade. *Bosco Violin Supply*. <https://www.boscoviolinupply.com/en/category/makers-supplies/varnish-supplies/colour-extract-natural-dyes/1753> [skatīts 18.03.2022.]

INFLUENCE OF FASHION ON TRADITIONAL CLOTHING OF VIDZEME WOMEN IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY AND THE EARLY 19TH CENTURY: THE ASPECT OF COLOUR

Anete Karlsona

Institute of Latvian History of the University of Latvia

The article provides an insight into the study dedicated to the history of traditional clothing worn by women of Vidzeme in the 18th century and the early 19th century, focusing on the use of fashion colours also in peasant clothing. Analysing the drawings of peasant clothes of the end of the 18th century, as well as the written sources from the 18th–20th centuries, the tradition of wearing black, monochromatic women's skirts and yellow aprons was explained in connection with fashion influences. Research shows

that from the 1760s to the late 1820s, the yellow aprons were common across a large area of Vidzeme. They were worn with a black, plain skirt, which had a wider territorial and chronological prevalence than the aprons. During the period, the influence of upper-class fashion in the clothing of Vidzeme peasants manifested itself in the use of certain colours, which did not exclude the existence of other features of contemporary fashion. Yellow and black had been adopted from different fashion styles, only a few elements of which were used in a rural environment. Dyeing experiments showed a high degree of reliability of the information found in the written sources about specific dyestuff used in the 18th century and the colour tones derived from them. The monochrome black skirts and yellow aprons of Vidzeme women can be considered an integral part of the traditional peasant festive costume of the late 18th and early 19th centuries, although these objects have not survived to this day.

Keywords: history of clothing, traditional clothing, Vidzeme, J. K. Broce, natural dyes, 18th century fashion.

Summary

The article provides new information on the history of Latvian clothing by analysing written and visual evidence of hitherto less-known parts of garments used in Vidzeme in the late 18th and early 19th centuries: yellow aprons and black dyed women's skirts, looking at their colours in the fashion context.

In the second half of the 18th century, linen fibres were dyed yellow with several plants: alder (*Alnus* sp.) leaves, annatto (*B. orellana*), "stone moss", presumably, lichens (*Parmelia* sps.), and birch (*Betula* sp.) leaves. Several dyeing experiments were conducted to verify these reports. Mostly very light colours were obtained. However, it could give additional value, because obtaining a yellow apron required a relatively large investment of time and work. This indicates that such aprons were not part of everyday clothing, but were considered a luxurious addition to the dress. Looking for possible references to the relevance of the yellow colour in the world of fashion, with its inherent meaning of luxury, analogies can be found in the fashion of the Rococo period. The golden and other yellow shades obtained during the experiments correspond to the colour palette of the Rococo period. With the general fashion currents of the 18th century, the actuality of the yellow colour probably also reached the highest

circles of the Vidzeme province of the Russian Empire. The Vidzeme peasants were probably not familiar with the ideological currents of the fashion of the highest circles, however, the visual language of the clothing could have been noticed and taken over to a certain extent.

The yellow aprons were worn with plain black skirts. Their colour was not from naturally dark sheep's wool, – instead, it was specially dyed using vitriol as mordant (iron (Fe) or copper (Cu) sulphate was called vitriol). As can be learned from the lists of imported goods published in the German press of Riga, starting from 1767, vitriol was regularly imported in quite large quantities. Broce mentioned only local plants as a source of black colour: alder (*Alnus* sp.), and black alder (*A. glutinosa*) together with birch (*B. pendula*). In the territory of Latvia, the ability to use black alder bark to obtain black dye was a long-standing tradition. Black as a colour of honour, was important in the clothing of the Vidzeme peasants, – it is indicated by the fact that this colour was specially dyed and not the naturally available shade of dark brown sheep's wool. Black, along with other dark colours, began to occupy a special place in clothing after the Reformation in regions where different types of Protestantism were established.

It can be concluded that in the second half of the 18th century and the first decades

of the 19th century, the fashion influence of the upper circles was manifested in the clothing of Vidzeme peasants as the use of certain colours. The use of yellow aprons would be associated with Rococo and Enlightenment fashions, while black, plain women's skirts could be attributed to the spread of Protestant ideas in

Europe. However, since each of these parts of clothing represents both chronologically and ideologically different concepts of apparel, it can be concluded that the use of certain colours in the peasant environment according to the ideological basis of the specific fashion style was not relevant.

List of illustrations

Fig. 1. Drawing by C. G. Grass "Latvian marriages in the parish of Dzērbene in the pastor's living room in 1792". The collection of J. C. Broce (BM05061A).

Fig. 2. J. C. Broce's drawing "Clothing in Gaujiena and Trapene manors around 1794" (BM06005A).

Fig. 3. Fragment of J. C. Broce's drawing "Peasant clothing of Rūjiēna surroundings" (BM08008A).

Fig. 4. Fragment of J. C. Broce's drawing "View of Jeru manor in 1800" (BM08202A).

Fig. 5. Fragment of J. C. Broce's drawing "View of Piebalga church and castle ruins in 1797" (BM07066A).

Fig. 6. Fragments of J. C. Broce's drawing "Peasants in the vicinity of Bīriņi and Straupe" (BM03091A):

a. Peasants in the vicinity of Bīriņi (Krimulda parish).

b. The peasant maiden from Straupe.

Fig. 7. Fragment of J. C. Broce's drawing "View at the Plinku inn in 1796" (BM07033A).

Fig. 8. Fragment of J. C. Broce's drawing "Peasant maidens' clothing in Trikat 1799" (BM08165A).

Fig. 9. Places with information about wearing yellow aprons and black, plain skirts. Designations: yellow dot – yellow aprons; red dot – yellow apron with a black skirt; black dot – a black skirt without a yellow apron. 1 – Cēsis neighbourhood (1769); 2 – Dzērbene (1792); 3 – Gaujiena (1794); 4 – Trapene (1794); 5 – Piebalga (1797); 6 – Rūjiēna; 7 – Jeri (1800); 8 – Bīriņi; 9 – Straupe; 10 – Trikāta (1799); 11 – Madliena; 12 – Ērgeme (1824); 13 – Aloja; 14 – Mazsalaca; 15 – Jaunpiebalga (1858–1878); 16 – Druviena (1858–1878).

Fig. 10. Linen threads dyed with branches and leaves of grey alder (*Alnus incana* L.).

Fig. 11. Annatto / achiote (*Bixa orellana* L.) has been used for dyeing cotton (a, b), linen (c–f) threads and woolen yarn (g, h). Samples after dyeing (a, c, e, g), and after soaking in hot lye (b, d, f, h).

Fig. 12. Shades obtained by dyeing in the bark of black alder (*Alnus glutinosa* L.) (a–f), and natural black-brown (g) wool yarn.